

Oudheidkamer Twente

't Inschrien

2014 / 4

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling
Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie
Robert Kemper Alferink (hoofdredacteur),
Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferwerda,
Jan Hinke en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:
Willy Ahlers, Geert Bekkering, Willem Bulter,
Hilda Ferwerda, Hennie Kok, Gerrit Steenbreker.

Redactieadres
Wiegersstraat 24
7448 AK Haarle
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur
Bernard Westrek, voorzitter
Janny Willemsen, secretaris
Roy Dams, penningmeester
Jan van Alsté, lid
Jan Morsink, lid
Theo van Stapele, lid

Secretariaat
secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074- 2914014
Rabobank rek.nr. 12 95 76 379

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl
Soos: iedere maandag 10.00 - 14.00 uur

Het abonnement is bij het lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost 27.50 euro per lid, met partner 33.50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 10 euro. Losse nummers zijn voor 5 euro verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 15 januari 2015 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Hans Morselt: een veelzijdig kunstenaar
Enschede 5 nov 1929 - Broekheurne 8 jan 2014
Hilda Ferwerda	3
Poparchief Twente onder de vleugels van de
Oudheidkamer Twente
Gerrit Steenbreker, lid werkgroep Poparchief Twente	8
Uit de collectie Spoorwegen
Willy Ahlers	10
De broers Rismuller,
succesvolle Enschedese militairen (1780-1830)
Hennie Kok	12
Het Twentse platteland is sterk in ontwikkeling
Robert Kemper Alferink	17
Twente op Russische kaarten uit de Koude Oorlog
Geert Bekkering	18
Erve de Wigger:
een Carolingische boerderij in Lonneker
Willem Bulter	22

Nieuwe leden

Partnerlidmaatschap:

Dhr. en mevr. A. van der Veer, Enschede

Enkel lidmaatschap:

Dhr. H.J. Krooshoop, Zelhem
Dhr. T. Butterhof, Groningen
Dhr. T. Bosch, Beuningen
Dhr. H.B.J. Bellers, Heerhugowaard
Dhr. T.B. Mulder, Enschede
Dhr. H. Engelbertink, Rossum
Dhr. M.A.M. Weusthuis, Amersfoort
Dhr. J.H.M. Kotte, Tubbergen
Dhr. F.J. Ebbens, Ruinen
Dhr. J. van Beckum, Leersum
Heemkunde Ootmarsum en Omstreken
Dhr. W. Schreurs, Enschede

Foto omslag: Beeldend kunstenaar Hans Morselt, tijdens het maken van een reliëf voor de land- en tuinbouwschool in Enschede.

Hans Morselt: een veelzijdig kunstenaar

Enschede 5 november 1929 - Broekheurne 8 januari 2014

Hilda Ferwerda

.....

Begin dit jaar overleed kunstenaar Hans Morselt. Een afspraak voor een interview met hem voor 't Inschrien was al gepland, maar helaas hebben we hem persoonlijk niet meer kunnen spreken. Hans Morselt, een veelzijdig kunstenaar uit Broekheurne, van wie werk in heel Nederland geplaatst is. Onlangs hebben we uitgebreid met zijn echtgenote, Bertie, gesproken over het leven en werk van Hans. In dit artikel ligt de focus op zijn kunstwerken in Twente. In n Sliepsteen zal begin volgend jaar aan zijn kunstwerken aanwezig in Enschede aandacht besteed worden. Misschien kent u hem niet van naam, maar u heeft vast wel (meer dan) eens een kunstwerk van hem gezien.

Jeugd en scholing

De vader van Hans komt uit Borne. Hij was bouwkundige bij architect Sluimer, die onder andere kerken bouwde. Zijn oudere broer is wiskundige geworden, zijn zusje stewardess. Rekenen en berekeningen maken deed iedereen in het gezin graag. En in feite hield Hans Morselt zich in zijn werk ook graag bezig met het figuratieve en het berekenen. Zijn werk lijkt hier en daar wel iets van Escher weg te hebben. Op de lagere school viel het juffrouw Te Lintelo al op dat Hans heel creatief was. Zij liet Hans dan ook heel veel tekenen op school. Na de middelbare school ging Hans - 1948-1951 - naar de Academie "Kunsttoefening Arnhem". Hij specialiseerde zich als glazenier. Het glaswerk was zijn grote liefde, een echt feest voor Hans. Na de afsluiting van deze academie volgde hij in 1952-1953 nog de Academie voor Kunst en Industrie (AKI) te Enschede. Deze school was toen net opgericht. Dit was een degelijke, ambachtelijke opleiding, gericht op het monumentale werk en beeldhouwen. Daarna moest hij aan de bak, want er moest natuurlijk brood op de plank komen. Voor het bedrijf Arke, onder directeur Ferdinand Fransen ontwierp hij en schilderde hij de wereldbollen op de autobussen van het bedrijf. Voor aannemer Trebbe maakte hij zijn eerst glas-in-loodraam voor het huis van diens dochter.

Glaswerk

Zijn meesterschap in glaswerk was door anderen inmiddels ook opgemerkt en door de jaren heen maakte hij vele ontwerpen voor ramen en hij maakte ook glazen lampen. In zijn glaskunst maakte Hans van verschillende technieken gebruik. Zo maakte hij bijvoorbeeld gebrandschilderde ramen voor de kapel van de

Ariënsgedachteniskerk in Enschede. Bij het brandschilderen ga je als volgt te werk: het onderwerp wordt op ware grootte op het raam geschetst, daarna wordt het glas gesneden en beschilderd. In de oven wordt daarna de verf in het glas gesmolten. Hans maakte ook glas-in-lood ramen. Daarbij werd eerst het ontwerp op een stuk karton getekend. De stukken glas werden daarna volgens het gemaakte patroon uitgesneden en in lood gevat en daarna aan elkaar gesoldeerd. Glas-in-loodramen maakte hij ondermeer voor de Verrijzeniskerk in Enschede, Openbare leeszaal te Almelo, R.K. kerk in 't Harde en het Mortuarium in Wolfheze. Het laatstgenoemde raam stelt Het Visioen van Johannes voor.

Een andere glastechniek is de Glas appliqué: met lijm wordt glas op glas gekit. Een voorbeeld hiervan is het raam in het Carmelieten klooster in Zenderen. Ook werkte hij vaak in sgraffito. Sgraffito is het krabben in verschillende laagjes cement van verschillende kleur. Een voorbeeld hiervan is te zien in Vriezenveen in het postkantoor, daar hangt zijn langste werk. In het gemeentehuis van Hellendoorn-Nijverdal hangt ook een mozaïek met sgraffito en in Vriezenveen in het gemeentehuis de turfsteker en de opbouw van Vriezenveen.

Erkenning

In 1961 trouwde Hans Morselt met Bertie en ze kregen 4 kinderen. Zijn vrouw bleef werken als fysiotherapeute. Eerst woonden ze aan de Nieuwstraat in Enschede en later verhuisde het gezin naar het oude overlaadstation van de spoorlijn Ahaus-Altstätte-Enschede. Dit spoor werd niet langer gebruikt en dus kon het lande-

lijk gelegen goederen overlaad station, de Huga genaamd, prachtig verbouwd worden tot riante woning met prachtig ruim atelier. Als vanzelfsprekend nam Hans het ontwerp van de verbouwing ter hand en hij maakte er een waar paradijsje van, waar hij graag familie, vrienden en AKI-studenten uitnodigde.

Hans maakte in die tijd ook al monumenten en reliëfwerken. In de kantine van Hollandsche Signaal maakte hij op een lange wand een 2 meter breed bandreliëf: het signaal door de tijden.

In 1963 kreeg hij de Geraert ter Borchprijs. De voorzitter van de jury roemde hem: "Hans Morselts werk vormt een gunstige uitzondering op dat van de meeste inzenders, die zich met te gemakkelijke en conventionele inzendingen tevreden stellen. Hier is sprake van een ernstige poging om te komen tot een synthese tussen beeldende kunst en architectuur, waarbij duidelijk te constateren valt, dat het vormenspel met de architectuur meespreekt."

Glas appliqué deur op luxe jacht.

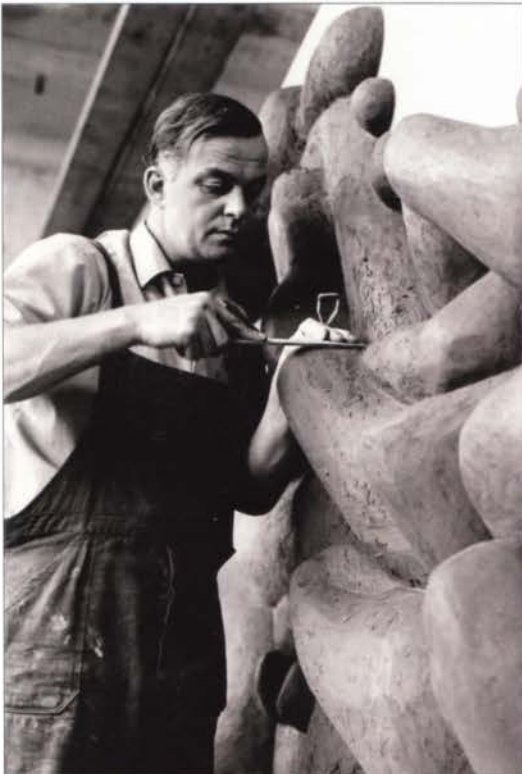
Voor de land- en tuinbouwschool in Enschede maakte Hans een reliëf waarbij hij op de fotoserie in dit artikel aan het werk te zien is.

Kunstenaar Hans Morselt tijdens het maken van een reliëf voor de land- en tuinbouwschool in Enschede.

Van klei maakte hij het ontwerp. Daarna werd het bewapend met ijzerdraad en gips. Het gipsmodel ging er daarna vanaf. Het gewapende gips werd bijgewerkt en tegen de muur geplaatst. Daarna werd de mal tegen de muur volgestort met beton.

Sculpturen maakte hij ook in ander materialen. Zijn stalen sculpturen werden overigens meestal uitgevoerd door de firma Ter Huurne in Haaksbergen. Een voorbeeld hiervan is het kunstwerk Spankracht, in de volksmond ook wel de haarspeld genoemd. Dit staat bij de rotonde als je het kerkdorp St. Isidorushoeve binnenkomt. Toen de firma Ter Huurne 50 jaar bestond, werd Hans gevraagd een cadeau te ontwerpen en natuurlijk deed hij dat graag. Het ontwerp voor dit beeld werd door de werknemers zelf uitgewerkt en geschonken aan het bedrijf en daar geplaatst. Een bijzondere herinnering heeft zijn vrouw Bertie aan het monumentale portaal voor het Crematorium te Usselo dat hij ook heeft ontworpen en gemaakt. Hans heeft hier zijn laatste tocht zelf ook langs gemaakt.

Glas-in-loodraam met duif in militaire kapel in 't Harde.

Speelobjecten

Hans was ook jarenlang leraar aan de AKI in Enschede. Hij vond het leuk kunst, kundigheid en creativiteit aan jongeren over te brengen. Zijn eigen kinderen gaven hem zelf weer inspiratie en zetten Hans aan tot het maken van speelse objecten, bijvoorbeeld de Paalklimmer in Almelo en de Trommelslager in Deppenbroek te Enschede. Dat leidde weer tot het ontwerpen van speelobjecten. Eerst in abstracte blokvormen en uitsluitend in beton, maar later juist in polyester.

Het monumentale portaal voor het Crematorium te Usselo.

En bovendien voelt het bij koud weer warmer aan dan beton en zijn de vormen gladder. Polyester is lichter en daardoor gemakkelijker verplaatsbaar. Dat speelt gewoon fijner. Heel succesrijk werden zijn kubieke speeldieren, die zowel in binnen- als buitenland zijn geplaatst. Koeien en schapen die buiten op speelplekken of op het schoolplein werden gezet en waar kinderen op konden

klauteren en vanaf konden glijden. Deze waren van kunststof gemaakt en werden in productie genomen door handelsfirma Eireka. De boterham kon toen dik belegd worden!

Een van de kinderen van Bertie en Hans, Maarten, heeft het Syndroom van Down. Hans trok veel met Maarten op en deze werd ook kunstschilder.

Mozaïek Het signaal door de tijden heen in het gebouw van Hollandsche Signaal.

Creatieve blokkendozen als educatief speelgoed.

Voor Maarten bedacht Hans creatief blokkenspeelgoed, dat hij later aan het Montessori onderwijs aanbod. Deze scholen werden grote afnemers van zijn creatieve blokkendozen en dominospel. Het zijn Escher-achtige figuratieve kunstontwerpen. Hij ontwierp een blokkenspel waarbij je met de 6 vlakken van de kubussen telkens weer nieuwe mozaïeken kunt leggen. Hans kon door al zijn kunstzinnig werk een goede boterham verdienen. Toch bleef hij altijd wars van publiciteit, Hans hield niet van het grote publiek. Hij vond het fijn om te creëren en werkte heel hard als kunstenaar, maar hield het daar dan ook bij. Dit zal dan ook wel de reden zijn dat hij als naam niet bij het grote publiek bekend is geworden, want aan de kwaliteit en creativiteit van zijn werk zal het niet gelegen hebben!

Volgens zijn vrouw Bertie werkte Hans altijd hard, maar was hij ook de meeste tijd een goedgehumeurde levensgenieter. Kunst en creatie waren zijn lust en leven, vooral het maken van glaswerken. Op een keer kwam er van de baas van Aldi, de heer Albrecht, een telefoontje. Hij had het werk van Hans gezien en wilde dat ook hebben. Voor het distributiecentrum in Ommen moest er een glaskunstwerk komen van Hans Morselt.

Klimdieren voor de speelplaats van handelsfirma Eireka.

Hans maakte een ontwerp dat lijkt op een landschap met de zon. Hij had verwacht dat zijn opdrachtgever er nog wel een en ander aan veranderd wilde hebben. Maar het werk werd door de heer Albrecht direct goedgekeurd en zonder enige wijziging geplaatst. Ook hij zag bij Hans de meesterhand van een glaskunstenaar.

Een vriendin van de familie, Herriët Hovestad, heeft jaren geleden een werkstuk voor haar opleiding gemaakt en toen uitgebreid met Hans Morselt gesproken. Mede met haar informatie is dit artikel geschreven. In het huis van Bertie en Hans Morselt zijn verder nog talloze mooie schilderijen, ontwerpen van tegels en tekeningen van zijn hand te vinden. Er is nog nooit een overzicht van al zijn ontwerpen en kunstwerken gemaakt. Het zou zeker de moeite waard zijn om daar verandering in te brengen.

Mozaïek Het signaal door de tijden heen in het gebouw van Hollandsche Signaal.

Poparchief Twente onder de vleugels van de Oudheidkamer Twente.

Gerrit Steenbreker, lid werkgroep Poparchief Twente

Toegegeven, de meesten hebben een buikje, waarop het makkelijk rusten is voor de gekruiste armen. Toch slaan de leden van de werkgroep – echt een jaren '70-woord – van het Poparchief Twente een beste partij op het slagwerk. Toeval dat er zoveel drummers in zitten? Het zal wel, of niet. De meesten zijn de zestig al een tijdje gepasseerd en vinden het belangrijk dat de Twentse muzikale prestaties voor het nageslacht bewaard blijven. Daarom komen ze maandelijks bij elkaar om gedachten uit te wisselen hoe de voorbije Twentse popgeschiedenis het best in kaart gebracht kan worden, hoe de speurtocht uitgezet gaat worden en welke personen daarvoor benaderd gaan worden, hoe de activiteiten onder de aandacht van het publiek te krijgen en hoe de verzamelde gegevens openbaar te maken. In de werkgroep treft men (ex-)musici, een fotograaf, een geluidstechnicus, disc-jockeys en journalisten aan, maar ook mensen zonder geschiedenis in de muziek wier inbreng vaak meer op het organisatorisch vlak ligt.

Na een initiatief van de Oudheidkamer Twente werd er in Enschede gestart met het vormen van een groep enthousiastelingen. Hengelo volgde en Almelo staat in de steigers. De bedoeling is dat de steden in Twente ieder een eigen werkgroep krijgen die het eigen gebied onder de hoede gaat nemen.

**Großer Beatabend
in Gildehaus**
im Festzelt auf dem Mühlenberg
am Freitag, 2. Juli Beginn 19.30 Uhr

Bekannt durch
Plauderei
und
Fernsehen

Es spielen für Sie: Pop-Group
„TEACH-IN“

Auftakt zum 250jährigen Jubiläum der Schützengilde Gildehaus

Es laden herzlich ein:
Schützengilde Gildehaus
Festwirt J. Wenning, Bentheim

das erfrischt richtig

Natuurlijk heeft de maandelijkse vergadering een hoog 'weet je nog' of 'ken je die nog' gehalte. Onvermijdelijk als men bedenkt dat de meeste leden zelf deelnemers aan deze geschiedenis waren. Geheugen wordt geslepen, meningen worden herzien. Soms blijken zaken anders in elkaar te zitten dan men altijd gedacht had. De meeste aandacht op dit moment gaat uit

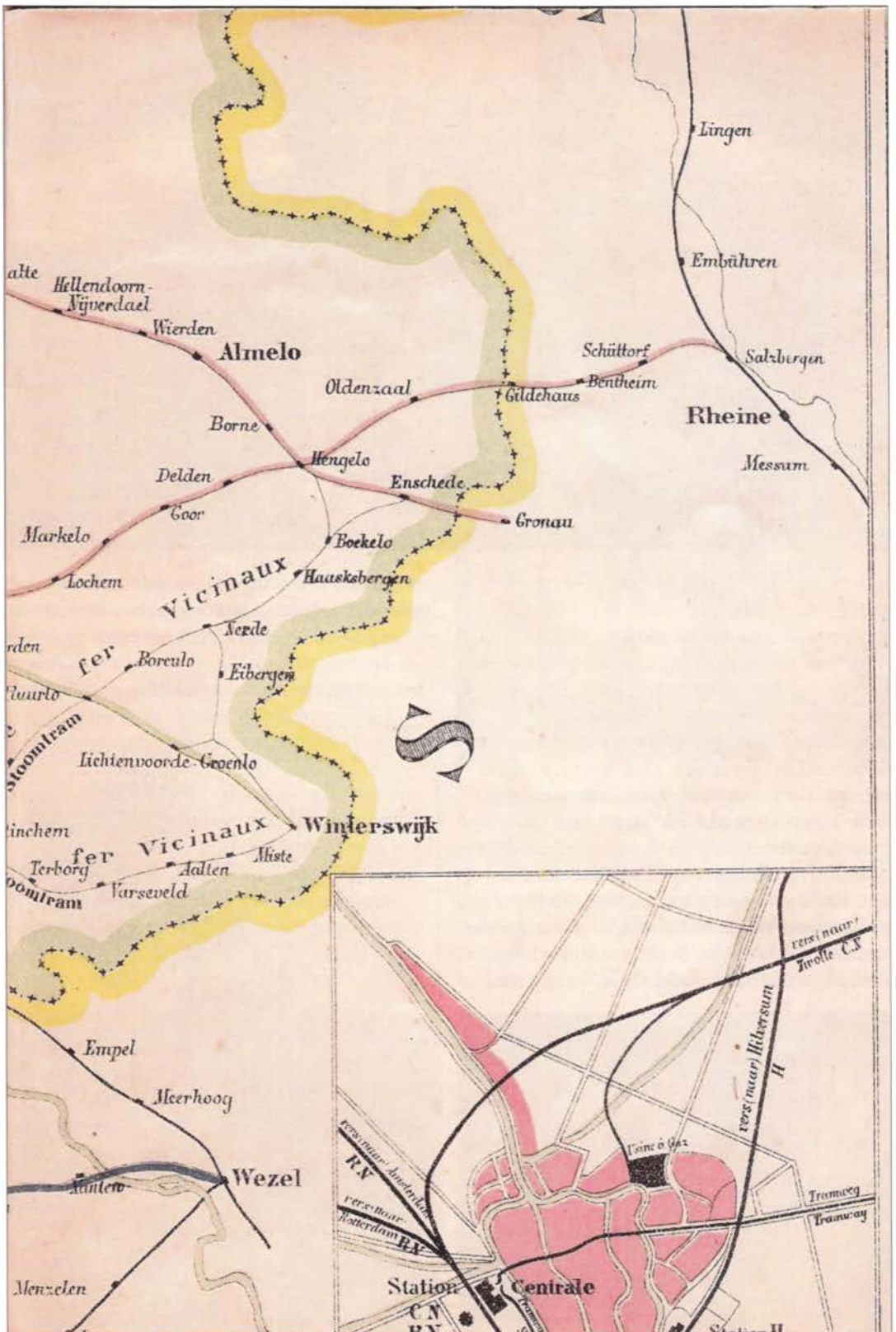

naar de late jaren '50 en de sixties omdat getuigenissen uit deze periode natuurlijk het meeste risico lopen te verdwijnen. Ook, misschien zelfs vooral, muzikanten hebben niet het eeuwige leven. Hoewel de website die vorig jaar de lucht in ging misschien nog niet die indruk wekt, is er al een schat aan gegevens verzameld en opgeslagen, klaar om verwerkt te worden. Gezocht wordt naar feiten, meningen, ervaringen in woord, beeld en geluid. Ook muziek gerelateerde gebruiksvoorwerpen, die typerend zijn voor deze periode, zullen verzameld worden om te zijner tijd aan het publiek ten toon gesteld te worden. Dus onnodig te stellen dat het poparchief de medewerking van het publiek hard nodig heeft. We zijn dan

ook blij met iedere toevoeging die via de website (inmiddels meer dan 50.000 keer bezocht) of op een andere manier bij ons binnen komt.

Meer informatie: www.poparchieftwente.nl

175 jaar spoorwegen in Nederland - 150 jaar spoorwegen in Twente.

Uit de collectie

Willy Ahlers

Op 20 september 1839 reed de eerste trein in ons land van Amsterdam naar Haarlem. Op 18 oktober 1865 reed de eerste trein in Twente van Almelo naar Salzbergen bij Rheine in Duitsland. In de collectie van onze Oudheidkamer bevinden zich een aantal spoorwegkaarten.

Na een aantal mislukte pogingen vanaf 1845 om tot een spoorlijn in Twente te komen, werd in 1862 de NV Spoorlijn Almelo-Salzbergen opgericht. Belangrijke Twentenaren waren bij de oprichting betrokken zoals Salomonson (Almelo), Gelderman (Oldenzaal), Dikkers (Almelo) en Stork (Hengelo). Het was een particulier initiatief.

In het boek 'Oldenzaal in het midden van de vorige eeuw' staat het volgende over de spoorlijn: 'Op den dag na Pinksteren van 1862 trokken van de markt, waar de oude burgerharmonie den dag het blijde uitjubelde, "de spoorweg is er door" naar de Koppelboer, waar de eerste spade voor den aanleg dienzelfde dag in den grond werd gestoken. Meerderen zullen het nog kunnen herinneren, hoe verlegen de Oldenzaalsche dames stonden toe te kijken, toen ze als hoogste onderscheiding den eersten kruiwagens met zand voor de spoorlijn mochten wegruien.'

Bijna gelijktijdig werd door de overheid begonnen met de spoorlijn Zutphen - Enschede. Het kruispunt van beide lijnen lag in het dorpje Hengelo, dat hierdoor zou uitgroeien tot een grote industriestad. Stork bouwde zijn machinefabrieken nabij het spookruispunt in Hengelo.

Er waren meerdere redenen voor de bouw van de lijn naar Salzbergen. De textielindustrie ging gebruik maken van stoommachines en daarvoor waren kolen nodig. Die kwamen uit Engeland of over de weg uit Duitsland. Door de spoorlijn werd het vervoer niet alleen sneller maar ook goedkoper. Ook ontstond er een goede spoorverbinding met de zeehavens in Noord-Duitsland. In Almelo was het station gesitueerd aan het kanaal richting Zwolle.

In 1866 kwam de lijn Zutphen - Enschede gereed. Zutphen was via Arnhem en Utrecht verbonden met Amsterdam. Omdat Salzbergen via Rheine en Osnabrück met Berlijn was verbonden was er een rechtstreekse verbinding Amsterdam - Berlijn mogelijk. Al spoedig werd de lijn van Almelo in Hengelo op Enschede gebracht en de lijn Zutphen in Hengelo op Oldenzaal.

De gronden voor de lijn Almelo - Salzbergen werden gelijk op dubbele breedte aangekocht, waardoor in een later stadium goedkoop het dubbelspoor kon worden aangelegd. Werd Hengelo belangrijk, ook Oldenzaal kreeg zijn deel mee. Het werd een grenskantoor met inklaaringsactiviteiten en de marechaussee kwam er.

Tot in de 20^e eeuw kwamen er kleinere lijntjes bij. In de jaargang 2015 zullen we nog verder ingaan op de bouw en de gevolgen van de spoorlijn.

De broers Rismuller, succesvolle Enschedese militairen (1780-1830)

Hennie Kok

Voor, tijdens en na de Franse annexatie (1810-1813) waren de drie broers Anton, Frans en Victor van de Enschedese familie Rismuller bijzonder succesvol met hun militaire activiteiten. Toch was dat tot in de huidige tijd totaal onbekend, omdat gegevens uit zeer verschillende bronnen moesten worden verzameld en moeilijk toegankelijk waren.

De basisgegevens van de militaire stamboeken

In de militaire bronnen komen de achternamen Resmuller, Rismuller, Rismulder, Riesmuller, Reisweiller, Reijsmuller en zelfs Rismuller van Riesenburg voor. Bijna alle opgegeven geboortedata in de stamboeken bleken onjuist. Ook met de voornamen was het chaotisch. Door zoveel mogelijk de militaire carrières te volgen en alles te controleren met de geboortegegevens en een enkele acte uit Enschede, kon 'het plaatje' van de familie enigszins compleet worden gemaakt.

In de Burgerlijke Stand van Enschede komt de naam Rismulder slechts één keer voor en wel bij het overlijden op 11 december 1821 in Enschede van Johannes Bernardus Rismulder, de vader van de militairen. Dan wordt aangegeven dat hij rond de 70 jaar was en weduwnaar van Maria Anna Josepha Put. In zijn actieve leven was hij organist bij de rooms-katholieke kerk. Hij was geboren in Erle (bij Raesfeld) in Pruisen. Daar zijn waarschijnlijk de kinderen geboren. Zover nu bekend gaat het om 5 kinderen te weten:

- Anna Catharina Regina * 21 oktober 1781
- Anton Benedict * 20 september 1783 (Anton)
- Joannes Wilhelmus Franciscus * 12 december 1785 (Frans)
- Maria Katharina Rosalia * 9 mei 1788
- Jan Albert Victor * 12 mei 1790 (Victor)

Vader Rismuller

Vader Johannes valt bij de Personele Quotisatie van 1809 in klasse 40, is dus onbemiddeld. Er zijn wat gegevens over hem in het archief van de Enschedese notaris Gerrit Pennink te vinden. Er is een huwelijksvolmacht van dochter Anna Catharina Regina te Düsseldorf. Zij trouwde op 5 mei 1814 met Jacob Corfels. Ook is er een

volmacht die hij verleende aan zijn oudste zoon Anthonius Benedictus. Tenslotte ondertekende Johannes Bernardus een dag voor zijn overlijden een cessie, waardoor ene Johannes Martinus Solders garant stond voor het betalen van zijn schulden. In die cessie staat:

Voor ons Gerrit Pennink openbaar notaris te Enschede, Provincie Overijssel en nagenoemde Getuigen is gecompareerd Johannes Bernardus Rismuller, organist, wonende alhier, dewelke

In de Mans Kapbaartunnel in Almelo bevindt zich 150 meter mozaïek, de Avonturen van Mans Kapbaarg uitbeeldend. G.B. Vloedveld beschreef al in 1927 het leven van een Twentse militair, 'n grootsten leugenbuul van 't Tukkerlaand, die in de Franse tijd in het leger van Napoleon terecht kwam. Een drie jaar durende restauratie werd op 21 november 2014 afgerond met de onthulling van het gerestaureerde mozaïek. Foto's: Geert Bekkering.

verklaarde bij deze te cederen en in vollen eigendom over te geven aan den Heer Johannes Martinus Solders, winkelier, wonende alhier, (present en zo veel mogelijk accepterende) zodanige som van twee honderd guldens, uitmakende vier quartalen van het geld, welke hij comparant van het Ministerie van Publiek onderwijs, Nationale Nijverheid en Colonien te 's Hage moet ontvangen herkomstig uit het Tractement van deszelfs zoon in Nederlandschen dienst zich in de Oostindien bevindende en welke tans vervallen zijn ...

Er is dus een zoon in Nederlandse Dienst in Indië; en blijkbaar in goeden doen, want Fl. 200 in een jaar overmaken betekent het dubbele van wat een dagloner jaarlijks verdient. Een voorzichtige conclusie is dat de familie Rismuller tussen 1795 en 1809 in Enschede is komen wonen. Vader Johannes Bernardus was toen waarschijnlijk weduwnaar van Maria Anna Josepha, want zij komt niet voor in het overlijdensregister van Enschede. De familie leefde in vrij kommervolle omstandigheden waardoor de drie zoons zich genoodzaakt voelden om een militaire loopbaan te kiezen in het Bataafse leger.

De militaire activiteiten van de broers vóór de annexatie

Na de verdrijving van stadhouder Willem V in 1795 werden de Bataafse Republiek (1795-1801) en daarna het Bataafse Gemenebest (1801-1806) uitgeroepen. Veel bestuurlijke veranderingen werden doorgevoerd en ook bij de strijdkrachten werden de structuren fundamenteel gewijzigd, maar het bleef een beroepsleger. Het telde in 1795 ruim 30.000 man waarin vooral bij de lagere rangen meer dan tweederde buitenlanders waren. Het leger werd in de periode 1801-1805 teruggebracht tot ruim 20.000 man. Het percentage buitenlanders lag toen onder de 50%.

In deze periode waren er weinig gevechtshandelingen. In 1799 onderscheidde het Bataafse leger zich door samen met Franse troepen de ingevallen Engelse en Russische troepen uit Noord-Holland te verdrijven. Tijdens de veldtocht in 1805 tegen Oostenrijk en Rusland ondersteunde een Bataafs contingent van ongeveer 4000 manschappen de Franse hoofdmacht in Duitsland. Het contingent nam

daarna niet deel aan de grote veldslag bij Austerlitz maar had als taak de aanvoerlijnen te beschermen.

Tijdens het regime van koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) bleef de omvang van het beroepsleger ongeveer gelijk. Als trouwe bondgenoten van de Fransen werden ze betrokken bij drie operaties. Allereerst bij de veldtocht tegen Pruisen waarbij de laatste in 1806 vernietigend werd verslagen. Een jaar later raakte Napoleon verwickeld in een oorlog in Spanje en Portugal. Een Hollandse brigade van 3500 man onder leiding van Generaal Chassé nam deel aan de gevechten die tot 1814 duurden. Er waren van de brigade vele slachtoffers te betreuren. In augustus 1809 vielen Engelse legereenheden Zeeland binnen. Snel aangerukte Franse en Hollandse troepen wisten de Britten te verdrijven.

De drie broers Rismuller hebben aan al deze operaties deelgenomen. In de Bataafse tijd namen ze deel aan de veldtocht tegen Oostenrijk, zelfs de vijftienjarige Victor. Bij de strijd tegen Pruisen (1806-1807) waren Frans en Victor betrokken. Ze waren beide fuselier in het 3e Hollandse Regiment Infanterie. Frans die in 1801 een contract had afgesloten voor 8 jaar, sloot na afloop in 1809 een nieuw contract af; niet meer bij het Hollandse leger, maar als lansier bij het leger van de Hertog van Berg. Het hertogdom Berg omvatte onder meer zowel de linkerzijde van de Rijn met als hoofdplaats Düsseldorf, als Westfalen en het Graafschap Bentheim.

Viktor was al in 1808 opgenomen in het Bergse

leger. Beide broers vertrokken als beroepsmilitairen naar Spanje. Antonius was in 1802 aangenomen bij het Regiment Artillerie te Voet als kanonnier voor drie jaar, werd korporaal en was in 1809 als vuurwerker bombardier gelegerd op het eiland Walcheren. Hier werd hij in augustus 1809 gevangengenomen door de Engelsen en afgevoerd naar het Verenigd Koninkrijk. Op 17 december 1809 werd hij onderofficier en klerk bij het *uitlandsch* depot. De orangistische organisatie in Engeland poogde op deze wijze soldaten te werven. Begin 1810 werd hij opgenomen in de Geneeskundige Afdeling van het Engelse leger. Als kwartiermeester van het departement der hospitalen vergezelde hij maarschalk Wellington in de periode 1810 - 1816. Eerst in Spanje daarna in Nederland. Bizar is de situatie in Spanje, twee broers aan de Franse kant, de andere aan Engelse zijde. Inmiddels was het Koninkrijk Holland opgeheven en was het geannexeerd in het Franse Keizerrijk (1810-1813).

De militaire activiteiten van de broers tijdens de annexatie (1810-1813)

Politiek en militair gezien laat deze periode zich kenmerken door een drietal fasen. Allereerst de periode waarin keizer Napoleon trachtte zijn imperium uit te breiden tot en met de inval in Rusland (1810-1812). Vervolgens probeerde hij zijn macht te consolideren, wat tijdens de volkerenslag in Leipzig (oktober 1813) op een mislukking uitliep. Vanaf dat moment wilde hij het oorspronkelijke grondgebied - min of meer het huidige Frankrijk - behouden door enerzijds een nieuw leger op te bouwen en anderzijds de

vijandelijke troepen te binden door het in bezit houden van talrijke vestingen. Ook dat mislukte en in april 1814 moest hij aftreden.

In ons land werd de militaire organisatie fundamenteel gewijzigd. Enerzijds werd het bestaande beroepsleger einde 1810 geïntegreerd in het Franse leger. Anderzijds werd om het Franse leger uit te breiden, begin 1811 de dienstplicht ingevoerd.

Antonius was buiten schot en opgenomen in het Engelse leger. Voor zijn twee broers had het bovenstaande consequenties. Frans was geïncorporeerd in het 4e Regiment Huzaren, een regiment dat tussen 1809 en 1811 betrokken was bij een vijftal veldslagen. Het grootste deel van het regiment werd op 19 maart 1812 teruggeroepen en nam in 1813 deel aan de volkerenslag bij Leipzig. Frans werd in 1814 door de Russen gevangengenomen en kwam na vrijlating terug naar Nederland. De oorlog had echter zijn sporen achtergelaten. In het latere Nederlandse stamboek stond vermeld: *Een sabelhauw in het linker been twee gewerkgogels in de regter been een stuk uit de elleboog.*

Victor keerde uit Spanje terug, waarschijnlijk omdat zijn contract was afgelopen. Voor hem een buitenkans om als remplaçant extra inkomen te verwerven. Hij sloot in Enschede een contract met de vader van Hendrikus Elferink, een dienstplichtige van de lichte 1790. Victor werd infanterist bij het 33e Regiment Lichte Infanterie. Het merendeel van de militairen van dat regiment nam vanaf juli 1812 deel aan de veldtocht naar Rusland en bijna allen kwamen om. Victor had het geluk dat hij op 6 juli werd overgeplaatst naar het *Regiment de belle aisle*. Dat legeronderdeel bleef voor dekking en reserve achter in Pruisen en het huidige Polen. Eind 1813 werden de soldaten krijsgeslagen gemaakt en de Nederlandse soldaten kregen de mogelijkheid om zich aan te sluiten bij het daar opgerichte Oranjelegioen. Dat deed Victor. Zo hadden de drie broers de eerste twee fasen van de Franse annexatie doorstaan.

De activiteiten van de broers na de annexatie

Iets meer dan een maand na de nederlaag van Napoleon bij Leipzig (oktober 1813), begon in Nederland een succesvolle opstand tegen het Franse bewind. Het grootste deel werd bevrijd,

met uitzondering van een aantal vestingen als Coevorden, Delfzijl, Den Helder, Naarden, Gorinchem en Deventer. In deze periode werd zo snel mogelijk een Nederlands leger gevormd, mede om de tegenstanders van Napoleon - zoals Engeland, Pruisen en Rusland - aan te tonen dat ze aan hun kant stonden en weer recht hadden op zelfstandigheid. Dat laatste werd door de bondgenoten ingewilligd, sterker nog, België en Nederland werden herenigd en ook werd gesteld dat koloniën als Nederlandsch-Indië teruggegeven zouden worden.

Nadat in het voorjaar van 1814 Napoleon was afgetreden werd het mobiliseren van het leger intensief doorgezet, zowel voor eigen landsverdediging als voor het opnieuw controleren van de koloniën. Dat bleek hard nodig want Napoleon viel na zijn terugkeer uit Elba in juni 1815 het huidige België binnen, maar werd bij Waterloo definitief verslagen. De Indiaanse, later Indische Brigade, ruim 6000 man, zou in 1815 ingescheept worden voor Java maar werd eerst ingezet bij Waterloo. Pas in 1816 kwam het in Java aan, snel gevolgd door nieuwe brigades. Deze troepen hadden het zeer moeilijk. Opstanden op de Molukken, Padangse Hooglanden en Palembang werden met moeite onderdrukt, met als 'hoogtepunt' de opstand van Dipo Negoro, de Java-oorlog (1825-1830). Alleen al de Java-oorlog kostte 17.000

Europeanen het leven. Verder kwamen zeer velen om door dysenterie en malaria.

Victor had zich op 20 december aangemeld bij het 2e bataljon Holland Oranje. Dat legeronderdeel kwam op 23 februari 1814, groot 87 man, onder leiding van Majoor van Rappard aan te Lonneker. Ze werden er ingekwartierd en van levensmiddelen voorzien. Enkele dagen later werden ze door Lonneker boeren op zestien wagens, bespannen door 32 paarden en nog negen voerspanpaarden afgeleverd in Almelo. Daarna werden Victor en de andere militairen ingezet bij de ontzetting van de vesting Deventer. Nadat half april 1814 de Fransen zich uit alle vestingen hadden overgegeven, werd de opbouw van het leger verder ter hand genomen. Victor sloot als korporaal op 13 mei 1814 een contract af voor 6 jaar bij het 8e bataljon Infanterie van Linie. In het stamboek werd vermeld: *28-02-1815 geroyeerd vanwege lange absentie*. Tot nu toe is er geen spoor gevonden over zijn verdere leven.

Dat was gelukkig wel het geval met Anton en Frans. Tijdens de slag bij Waterloo was Anton secretaris van het departement der hospitalen in het Britse leger. Op 16 oktober 1815 werd hij kwartiermeester van de hospitaalstaf behorende tot de Staf van maarschalk Wellington. Daarna ging hij op 8 mei 1816 over naar het Nederlandse leger. Hij werd aangesteld als 2e Luitenant kwartiermeester bij het Bataljon Oost Indische Pioniers. Op 8 augustus 1816 was zijn broer Frans als sergeant aangenomen. Op 15 augustus 1816 ging hij over naar het zelfde bataljon waar zijn broer Anton al dienst had genomen! Op 27 januari 1817 vertrokken beide broers met de driemaster Henriette Elisabeth uit Den Helder naar Indië. Voor de 125 pioniers aan boord verliep de zeereis voorspoedig. In augustus kwamen ze aan op Java, Toen begon de ellende. Binnen anderhalf jaar stierven er 25 (dus 20%) in de hospitalen van Batavia, Semarang en Soerabaja.

Te Palembang in het noordoosten van Sumatra en op het nabijgelegen eiland Banka, brak in 1819 een opstand uit. Expedities werden uitgestuurd om de opstand te onderdrukken. De strijd duurde tot 1822. Frans was ook van de partij. Hij overleed op 16 april 1822 te Muntok,

de hoofdstad van Banka. Waarschijnlijk was hij een der vele slachtoffers van *het uitbreken van vernielende koorts, die de meeste Europeesche ingezetenen van Muntok aantastten en velen ten Grave sleepten*. Van Anton is in de periode van 1817 tot 1828 weinig bekend. In de jaarlijkse Almanak van Nederlands Indië van 1819 tot 1821 werd hij steevast genoemd 1^e Luitenant C. Riesmuller behorende tot het Bataillon Pionniers. Het jaar daarop bleek dat hij gepromoveerd was tot kapitein en genoemd werd A.B. Riesmuller tevens commandant van de derde compagnie. In 1825 brak in Midden-Java een grote opstand uit. In 1827 en 1828 werden er extra troepen gestuurd zowel uit Nederland als uit de buitengewesten van Indië zelf. In de Padangse Hooglanden op Sumatra was in de periode ervoor ook een grote opstand geweest die met veel moeite was bedwongen. Toch moest de helft van de troepen naar Java verscheept worden. Anton was blijkbaar bekend om zijn diplomatieke gaven. Hij ging naar Padang en wist daar de orde te bewaren. De opperbevelhebber van de strijdkrachten Generaal-Majoor H.M. de Kock verwoordde het aldus: *Maar niet minder verdienstelijk maken zich de officieren door de goede diensten welke zij nu bewijzen in deze zo wenschelijke omstandigheden; waar zij lieden overigens, meestal in contact met de hoofden der inlandsche bevolking, door goede houding, geduld en vreedzame gezindheid, door alles aan toebrengen; en ik noem met genoegen den kapitein Rismuller, civiel en militair kommandant der padangsche binnenlanden, en den onder hem staanden 1sten luitenant Creemer, civiel kommandant in het regentschap Agam*. Tijdens de Java-oorlog was in het regentschap Rembang in 1827 een heftige opstand uitgebroken. Anton werd het jaar daarop teruggeroepen en werd kapitein in de 19e afdeling nationale infanterie. Belangrijker nog, hij werd net als in Padang civiel en militair kommandant van de residentie Rembang. Op civiel gebied werd hij lid van commissies op gebied van landbouw en onderwijs. Dat hij gewaardeerd werd bleek wel uit het feit dat hij doopgetuige was bij de zoon van schoolmeester Iede Iedes Postma. De jongen kreeg zijn voornamen Aloysius Benedict. Opmerkelijk was dat Anton genoemd werd Anthonius Benedictus Aloisius Rismuller van

Riesenburg, kapitein der 19e Nationale Infanterie commandant van Rembang en onderhorige militaire posten. Ook in de Indische Almanak van 1830 en 1832 wordt hij Rismuller van Riesenburg genoemd, in 1832 gepaard met een trieste mededeling: hij was op 5 februari 1831 te Rembang overleden.

Samenvatting

Hoewel in het Nederlandse leger veel meer voorbeelden zijn van militairen die voor, tijdens en na de annexatie door Frankrijk een opzienbarende militaire carrière hebben behaald, is het uitzonderlijke dat het hier om drie broers ging. En daar komt nog bij dat het aannemelijk is dat alle drie een natuurlijke dood zijn gestorven.

Vele vragen blijven nog over als:

- Wat is er met Victor gebeurd?
- Waarom noemt Anton zich Riesmuller von Riesenburg?
- Leven er nog nazaten van bijvoorbeeld hun zuster Anna Catharina Regina?

Het regime onder koning Willem I had weinig interesse om aandacht te besteden aan de militaire activiteiten van de soldaten en onderofficieren onder het Franse bewind. Ze waren in 'vreemde krijgsdienst' stelde de gouverneur van Overijssel B.H. Bentinck onterecht. Ook Twentse historici als van Benthem en Stroink wisten niet van hun bestaan of wilden misschien niet van hun bestaan weten. Geleidelijk wordt er door diverse promovendi echter meer licht op deze periode geworpen.

Het Twentse platteland is sterk in ontwikkeling

Robert Kemper Alferink

Het Twentse platteland is sterk in ontwikkeling. Al sinds jaar en dag daalt het aantal boeren in Nederland, ook in Twente. Landbouwgrond wordt door stoppende boeren verkocht aan anderen die hun bedrijf juist verder opschalen of – in een klein aantal gevallen – omgezet in natuurgebied. Op de erven waar deze bedrijven gevestigd waren is het vinden van een nieuwe functie voor vrijkomende agrarische bebouwing een stuk minder makkelijk. Landschapsontsierende varkensstallen, ligboxenstallen, schuren, mestbassins en andere bebouwing blijft vaak leegstaan. Alleen de oude vaak streekeigen boerderij blijft in gebruik als woonhuis. Verloedering van het erf ligt op de loer.

Om dit tegen te gaan is de provincie in de afgelopen tien, vijftien jaar met verschillende regelingen gekomen. Met de Rood voor Rood regeling kon bijvoorbeeld landschapsontsierende bedrijfsbebouwing worden gesloopt. De eigenaar kreeg vervolgens toestemming om bijvoorbeeld op of in de directe nabijheid van het erf een extra woning te bouwen. Daarnaast bestond er een regeling om herbestemming te bevorderen.

Deze regelingen hebben hun effect, maar zijn slechts een druppel op een gloeiende plaat. Tienduizenden vierkante meters bedrijfsgebouwen zijn totaal ongeschikt voor herbestemming. Kleine, slecht gebouwde varkens- en ligboxenstallen uit de jaren '60 en '70 zijn nauwelijks te herbestemmen en rijp voor de sloop. Voor bedrijfsgebouwen van later datum lijkt herbestemming een stuk haalbaarder. Technisch zijn ze in een veel betere conditie en qua volume veel geschikter om een nieuwe functie aan te geven.

Voor de provincie Overijssel lijkt een rol weggelegd te zijn om nieuwe instrumenten, regelingen, te introduceren die het platteland

beter bewoonbaar maken. Gecombineerd met regelingen om asbest te saneren, nog vòòr 2020, ligt er een enorme opgave. Bij de uitvoering kan de ruimtelijke kwaliteit mijns inziens sterk verbeterd worden als er meer aandacht komt voor herbestemming en economische dragers.

Inmiddels lijkt het platteland wel verzadigd te zijn met bed & breakfasts, boerderijkamers en zorg- en kampeerboerderijen. Met een ruimere wetgeving zou in vrijkomende agrarische bebouwing, zowel wel als niet karakteristiek, meer ruimte moeten komen voor kleinschalige industriële activiteiten. Vanzelfsprekend staat een uitmuntende ruimtelijke inpassing daarbij voorop. ZZP'ers, ambachtlieden, kleine handelsondernemingen, of – zoals mij een voorbeeld uit Friesland bekend is – de ontwikkelafdeling van een internationaal laboratorium kunnen uitstekend in dergelijke gebouwen gehuisvest worden. Het voorkomt in ieder geval uitdijende bedrijventerreintjes bij elk individueel kerkdorp en bevordert de bewoning en leefbaarheid op het platteland.

Daarnaast zou er ruimte moeten komen voor andere vormen van bewoning. In plaats van extra woningen in de dorpen zouden boerenerven en boerderijen een intensievere vorm van bewoning kunnen krijgen. Als op bepaalde zorgboerderijen verschillende jongeren min of meer permanent op bepaalde boerenerven wonen, waarom zou dat met gewone boerderijen dan niet kunnen? In Herxen, net ten noorden van Wijhe, is door een woningbouwvereniging in 2007 een boerderij opgekocht en verbouwd tot acht woningen voor starters. Dergelijke initiatieven krijgen nauwelijks tot geen navolging in de provincie, terwijl ze wél in een grote behoefte voorzien.

Twente op Russische kaarten uit de Koude Oorlog

Geert Bekkering

.....

In 1977 kwam ik in Enschede te wonen en begon met vrouw en baby de omgeving te verkennen. Uiteraard kochten we een 'stafkaart' 1:25.000 want dan kun je ook de bospaadjes vinden, waar je overigens soms niet in mag. Met een baby in de kangoeroe op je borst fiets je niet zo heel ver, maar we wilden toch ook het gebied tussen Lonnekerberg en Driene verkennen. Op de kaart leek dat niet erg interessant, maar het verbindt de beide bosgebieden. Al snel stuitte we op een hek en raadpleegden de kaart nog eens goed. Niets te zien! Dan maar een eindje verderop proberen. Enzovoorts, enzovoorts. Toen we een paar uur later met een huilende baby eindelijk thuis waren, wisten we dat er een vliegveld was. Dat had iedereen in Enschede ons natuurlijk kunnen vertellen, maar we hadden het niet gevraagd en op de kaart stond dat 'geheim' niet. De Russen wisten het kennelijk al lang, gezien de kaarten die de leden van de OKT-werkgroep Historische cartografie Willy Ahlers en Frans Agterbosch konden aanschaffen. De gekleurde kaarten hebben een schaal van 1:10.000 en zijn ongeveer 90 x 120 cm groot. Ze zijn gemaakt in 1982, ten tijde van de Koude Oorlog.

IJssellinie

In de Koude Oorlog hebben de NAVO-landen en de landen van het Warschau Pact (WP) van beide kanten de verdediging en de bewapening sterk opgevoerd. Men bereidde zich wederzijds voor op een nieuwe oorlog. In Nederland is er bijvoorbeeld een IJssellinie gebouwd, die bij een Russische inval het midden en westen van het land moest beschermen door de streek rond de IJssel onder water te laten lopen. Onze regering had het noorden en oosten dus eigenlijk al bij voorbaat opgegeven. In dat oosten - in Twente - lag ons meest naar voren geschoven vliegveld. Al dat soort zaken moest geheim blijven voor de Russen. Tot na de val van de muur op 9 november 1989 was die informatie ook voor onze eigen inwoners geheim en stond dus niet op kaarten.

Het WP beschouwde tot 1975 het kapitalisme als agressief en had daarom in Oost-Duitsland zeer veel militaire kracht verzameld om het communisme te verdedigen en hard terug te kunnen slaan naar het westen, zodat er geen oorlog op WP grondgebied hoefde te worden gevoerd. Men noemt dat een reactieve offensieve instelling. Uit de gedetailleerde Russische plannen die nu openbaar zijn geworden blijkt echter dat tussen 1975 en 1990 de WP-inzichten snel veranderden.

NAVO dubbelbesluit

In 1968 was het non-proliferatieverdrag

geratificeerd door 189 landen, die daarmee het bezit van kernwapens beperkten. Als lid van de NAVO bevond Nederland zich onder de vijf Europese landen die kernwapens op eigen grondgebied zouden plaatsen. Het kabinet Van Agt (1977 tot 1981) besloot tot de stationering van 48 kruisraketten op ons grondgebied, om daarmee bij te dragen aan de indamming van het Russische gevaar. De daadwerkelijke uitvoering werd echter steeds uitgesteld, als gevolg van de grote massademonstraties in 1981 en 1983. Die massademonstraties kwamen voort uit het zogenaamde dubbelbesluit van de NAVO op 12 december 1979. Dat besluit hield ten eerste in dat er in vijf West-Europese landen, waaronder Nederland, in totaal 572 Amerikaanse middel-langeafstandsraketten gestationeerd zouden worden, die het antwoord waren op de SS-20 raketten die in het westen van de Sovjet-Unie waren opgesteld. Ten tweede zou de Sovjet-Unie het aanbod krijgen om te onderhandelen over een beperking van nucleaire wapens. Ondanks de grootschalige demonstraties en de petitie ging het kabinet Lubbers akkoord met het NAVO dubbelbesluit en de plaatsing van de kruisraketten op de vliegbasis in Woensdrecht. Dit zou alleen gebeuren wanneer de Sovjet-Unie op 1 november 1985 meer dan 378 kernraketten zou hebben gestationeerd.

INF verdrag

De kruisraketten kwamen er, maar als gevolg

van het Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) verdrag dat in december 1987 volgde, waren de raketten uiteindelijk overbodig geworden. Met het verdrag waren de VS en de Sovjet-Unie het eens geworden over de vernietiging van nucleaire en conventionele (kruis)raketten met een bereik van 500 tot 5000 kilometer. Daarnaast werd bepaald dat beide landen, indien nodig, elkaar mochten controleren. Het INF verdrag was op dat moment het enige wapenbeheersingsverdrag waarin atoomwapens verboden werden. Anno 2014 zijn de kruisraketten er echter nog steeds, maar dat is nu een 'publiek geheim', net als het bestaan van vliegveld Twente en de IJssellinie.

Russische plannen

Aan de Russische kant laat het scenario van SOYUZ 83 een onaangename passie voor offensieve activiteiten zien en bevestigt het, dat het offensief denken een gevaarlijk niveau had bereikt. Voor de eerste keer presenteerde het WP zich daadwerkelijk als agressor die met de inzet van tactische kernwapens een grootschalig offensief op NATO grondgebied kon lanceren. Maar al in 1984 adviseerde maarschalk Akromeev de Oost-Duitsers om hun strategische visie op planningsgebied te wijzigen van offensief in defensief. Gorbatsjov omarmt in de loop van 1986 dat door zijn militairen voorgestelde defensieve concept - het plan SHCHIT 88 - en presenteerde daarmee een koerswijziging, afgedwongen door de onrust onder de bevolking, de aanhoudende en steeds luider wordende roep om veranderingen en de economische chaos.

Russische bezetting?

In 1982 waren de Russen dus voorbereid op een forse offensieve operatie op NAVO-grondgebied, waarbij tactische nucleaire wapens konden worden ingezet. De Russen wisten zeer gedetailleerd welke verdedigingssystemen er in Nederland waren. Uit hun militaire kaarten blijkt zelfs dat ze nog heel andere informatie op hun kaarten aangaven. We probeerden na te gaan waarom bepaalde elementen op de kaarten van 1982 zijn aangegeven.

Naast de militaire doelen staan er erg veel zaken aangegeven die doen vermoeden dat er met een bezetting rekening werd gehouden. In zo'n situatie moet je greep houden op de economie (en op de bevolking). Het verbaast dan niet dat alle bankfilialen er goed opstaan en de belangrijkste chemische-, elektrotechnische- en machinefabrieken. Vanzelfsprekend staan het NS-station, en een centraal telefoniestation aangegeven, naast een ziekenhuis en een Rode Kruiskantoor. Het wordt al iets vreemder als je bedenkt dat ook scholen, het belastingkantoor en het arbeidsbureau er op staan. En dat alles uiteraard in Cyrillisch schrift en op een manier zodat Russen het in onze oren redelijk uit kunnen spreken, dus niet in een letterlijke-, maar in een fonetische weergave. Maar wat moet een Russische 'bezetter' er mee, als hij weet waar in Hengelo de Academie van Sociale Wetenschappen ligt? Daar mag u zelf over nadenken.

In één opzicht zouden de Russische soldaten het net zo lastig hebben gehad als ik destijds; de hekken rond het vliegveld staan er niet op. Maar daar weten militairen wel raad mee.

Omdat de koude oorlog zo gemakkelijk is 'gewonnen' is hij wellicht ook snel vergeten. Maar sinds een paar jaar is er een toename in de interesse voor dit deel van de geschiedenis. Voorlopig hoogtepunt in deze herwaardering is de publicatie van het dikke naslagwerk Atlas, Landschap van de Koude Oorlog. In dit doorwrochte werk wordt inzichtelijk gemaakt wat de Koude Oorlog voor het Nederlandse landschap van de Veluwe (veel militaire activiteit) en de waterlinie langs de IJssel en Bovenrijn heeft betekend. Er wordt een overzicht gepresenteerd van alle fysieke restanten van de oorlogsvoorbereidingen in die gebieden. Naast deze atlas verscheen bij dezelfde uitgeverij een wandelgids. Daarin zijn negen routes opgenomen die voeren over de Veluwe en langs de IJssel langs zichtbare elementen van de Koude Oorlog. Een oorlog die gelukkig nooit heet wilde worden, maar wel ingrijpende gevolgen heeft gehad.

'Atlas, Landschap van de Koude Oorlog'. Uitgeverij Open Kaart. € 35,- wandelgids € 14,95.

Detailbeeld van de kaart van Hengelo.

Erve de Wigger: een Carolingische boerderij in Lonneker

Willem Bulter

Nieuwe bewoners van oude Twentse erven roepen soms iets te snel: "Mien earf stamt nog oet de tied van Karel de Grote." Op een eeuwje meer of minder wordt daarbij niet gekeken. Maar soms, heel soms klopt het. Als de naam van je erf voorkomt in het beroemde *Heberegister* van het klooster Werden uit circa 950, dan heb je een punt, want die laatste 150 jaar terug tot Karel de Grote zijn er wel bij te praten.

In de tiende eeuw bezat het Stift Werden aan de Roer in Twente circa 45 erven, en ongeveer de helft daarvan bestaat nog. Vier lagen er op Enschedees grondgebied, en daar 'bestaan' er nog twee van: het Elkeman in Tweekelo en de Wigger in Lonneker. De *Wi-jjer*, zeggen ze in 't dorp. Hoe overbruggen we nu die laatste 150 jaar naar Karel de Grote?

Wel, er leefde eens een Friese missionaris met de naam Liudgerus. In de achtste eeuw kerstende hij er lustig op los in het noorden en oosten van ons land. Hij had nog maar net een missiestatie gesticht in Wichmond aan de IJssel – onder Zutphen –, of een zekere Oodhelmus schonk aan de bijbehorende kerk een aantal goederen in *Thuleri en Manheri in Northtuinti*: dat zijn Dulder en Mander in Noord-Twente. Dit weten we allemaal uit de oudste Overijsselse oorkonde, die uit 796 of 797 stamt. Men gaat ervan uit dat pas bekeerde Saksen deze goederen aan de kerk schonken om bij het Frankische gezag in een goed blaadje te komen en tegelijkertijd hun zieleheil veilig te stellen.

Het langgerekte boavneand van de Wigger aan de Losserssestraat na restauratie (2014)

Het nieneand van de Wigger na de restauratie (2014). De bouwstijl vind je ook in het westen van Münsterland.

daar hebben we hem – het verzoek om de Saksen in Westfalen te kersteden. Dat zendingswerk leidde ertoe dat hij in 799 een klooster stichtte in Werden aan de Roer (nu een abdij in Essen). Volgens Seiger – in zijn meesterlijke *Oudheid van Twente* – deed Liudgerus dat uit eigen vermogen, opgebouwd uit de vele schenkingen die hij ontvangen had. In 805 werd Liudgerus de eerste bisschop van Münster, tot aan zijn dood in 809.

Hoe en wanneer is het klooster Werden nu aan die erven in Twente gekomen? Zoals we uit de oudste Overijsselse oorkonde weten, had Liudgerus reeds vóór het jaar 800 schenkingen gekregen uit Twente. Het is dus niet zo onlogisch om te denken dat een groot deel van die 45 'Werdense' erven in Twente misschien al tijdens het leven van Liudgerus aan hem en zijn klooster is geschonken, en dat wil tegelijkertijd zeggen: ten tijde van Karel de Grote (747–814), want Karel en Liudgerus waren generatiegenoten. De Duitse historicus Sauer – niet lijdend aan een Twente-bias – was in 1896 de eerste die deze veronderstelling deed.

Het klooster Werden

In 793 kreeg Liudgerus van Karel de Grote –

Seiger vermoedt dat er reeds in de negende eeuw Heberegisters opgetekend zijn, maar die zijn mogelijk circa 890 door invallen van de Noormannen in het klooster aan de Roer verloren geraakt, zodat de Werdense monniken aan het begin van de tiende eeuw nieuwe Heberegisters moesten opstellen. Men schat dat het oudste overgeleverde Heberegister, waarin de naam van de Wigger voor het eerst genoemd wordt, uit 933-966 stamt.

Paul en Hedwig van der Valk, de nieuwe bewoners van de Wigger in Lonneker, hebben dus sterke argumenten om te claimen dat hun bezit nog uit de tijd van Karel de Grote stamt.

De Monnikhof in De Lutte

Nu ligt Werden 120 kilometer bij Twente vandaan. Hoe beheerden de monniken van zo'n afstand hun goederen? Wel, ze stichten in *Eluiteri* (Elfterheurne) in De Lutte een centrale hof – het *officium Grimheri* – waar de horige boeren uit Twente hun goederen en geld konden afdragen. Later werd dit officium omgedoopt – letterlijk: de germaanse *elf* werd een christelijke *monnik* – tot de *Monnikhof*, en laat dit erf nu nog steeds bestaan. Het ligt op de es vlak bij hotel de Wilmersberg.

Als we ervan uitgaan dat het erve Wigger in 799 kort na de stichting van het Stift in Werdens

Not v a fieri cupio omnibus ca presentibus In pago Is 101.
 qua futuris quo in ego Oodhelmus tradidi preme dio anime
 mee. & eterna retributione tertia parte hereditatis mee ad reli
 quias sci saluatoris. ceterosq; scoe que a Livo GERO abbate in wic
 thina constitute sunt. in ea ratione. ut qua diu uixero in presenti
 mortalitate ad me respiciat iusto seruitio ad augendum. non ad
 minuendum. Post obitu uero meu de hac uita cu omni integritate
 inuis transeat seruo di. qui in sup dicto cenobio omnipotentia do
 seruire reperiunt. Hec au pars tertia hereditatis mee tribus in
 locis consistit. in pago Is 101. in uilla que nuncupat Ocanni houa
 una. in pago Nordtuente in uilla que dicitur Hulere houa altera. &
 in eodē pago houa tertia in uilla que nuncupat Manhere. & sexta
 pars houa quarta in uilla que appellat Renhere. Que etia sexta me
 uiuente in usus transeat seruo di. & scaru reliquiaru que in sup
 memorato loco continent. Acta est. uice publice cu stipulatione sub
 nixa hec traditio in loco qui nuncupat Wichmundi anno xviii.
 regni doni karoli regis. iii. kl iulii. cora testibus. quor nomina sub
 tus notant. Signu Oodhelmi qui hanc traditione pfect. & subtus
 firmauit. Signu Hildigeri. Bernhdi. Hildibri. Judoni. Butoni. Me
 guleu. Ego Hildigrimus indignus diae scripsi & subscripsi. Titulo
Not v on sit omnibus qualiter Helmbaldus filius quondam in Selehem.
 Heribaldi. tradidit ad reliquias sci Saluatoris & in manus Livo
 GERL abbis in elemosina sua coprehensionem illa. qua in ppria he
 reditate & in comunione primos. suos pprio labore & adiutorio
 amicos suos legibus coprehendit & stipauit. in loco qui dicitur

Islo
Northuente
Regneven
Toergid jan
Amo 797
Selhem

De oudste Overijsselse oorkonde uit 797 (afschrift begin 10e eeuw). Een zekere Oodhelmus schenkt goederen uit Hulere (= Dulder) en Manhere (= Mander) in Nordtuente (Noord-Twente) aan Liudgerus voor een kerk in Wichmond (bij Zutphen) die gewijd is Sint Salvator. Volgens Seiger (in: Oudheid van Twente) is de juiste transcriptie van de originele oorkonde: Northtuanti en Thuleri. Het is de tweede vermelding van de naam Twente/Tubanten in de geschiedenis. De aardrijkskundige namen vindt u in de regels 11 en 12

De Monnikhof in de Elfterheurne bij hotel de Wilmersberg (De Lutte). Vroeger de centrale hof van +/- 45 boerderijen in Twente die eigendom waren van het klooster Werden aan de Roer. Nu is er een veeteeltbedrijf gevestigd.

bezit is gekomen, dan heeft de hofhorige boer Wigger uit Loningheri (Lonneker) dus bijna

duizend jaar lang jaarlijks zijn pacht naar dit hof in De Lutte gebracht, want hij kocht zich pas in 1768 vrij, weten we van Henk Woolderink (*Boerderij-onderzoek deel 5: Richterampt Enschede*). Over trouw en volharding gesproken.

Uit het oudste goederenregister weten we heel precies wat de Wigger in de negende en tiende eeuw voor pacht moest leveren:

- 8 mud rogge
- 2 kruiken honing
- 4 mud haver
- 1 schelling (legerbelasting)
- 2 mud haver (legerbelasting)

Vooral die honing valt op. Bijna alle Twentse boeren op de goederenlijst moeten honing leveren. Blijkbaar waren ze daar ook toe in staat. In de *Leenderhook* waar de Wigger ligt, kon misschien heel goed lindenhonig gewonnen

De fraaie tegelkamer van de Wigger, met honderden aparte bijbelvoorstellingen.

worden, en heidehoning zal er sowieso in overvloed zijn geweest. Alle Twentse boeren waren kennelijk immers in die eeuwen. Ook de legerbelasting in de pacht valt op. Via de Monnikhof en het klooster in Werden betaalde de Wigger dus mee aan de krijgsverplichtingen van de Karolingers, en later misschien ook van de Saksische vorsten die de Karolingers in de tiende eeuw opvolgden. In ruil voor deze legerbelasting boden de vorsten het klooster bescherming en hun horigen vrijstelling van de heerban (dienstplicht).

Erfwinningsbrieven

De Wigger moest wel vaker naar de Monnikhof toe, want hij moest er ook zijn hofhorige plichten vervullen. Nam de oudste zoon de boerderij van zijn oude vader over, dan moest hij daarvoor *erfwinning* betalen en een *erfwinningsbrief* laten opstellen.

Van de Wigger zijn twee erfwinningbrieven overgeleverd. De oudste is van 1518. *Borchart van Westerholt*, een ridder die de lucratieve Monnikhof voor het klooster Werden bestierde, verpacht het erve Wyggerinck daarin aan *Gerde Wyggerinck* en zijn vrouw *Aleyt*. De pacht die Wyggerinck moet opbrengen, bestaat uit:

- 3 mud rogge
- 3 mud haver
- dienstgeld

De horigen van de Monnikhof kochten hun verplichting tot het leveren van diensten op de centrale hof dus af met een dienstgeld. Wat opvalt is dat de pacht aanzienlijk lager is dan in de Karolingische tijd.

De tweede erfwinningbrief stamt uit 1656. Ridder Lambert van Oer zu Kakesbeck, de toenmalige beheerder van de Monnikhof – een soort superhofmeier –, verpacht het erf aan *Johan Geertzoon Wiggering* en zijn vrouw *Fenneten Damme* en hun zoon *Henrick* tegen een pacht van:

- 3 mud rogge
- 3 mud haver
- 8 pond vlas
- dienstgeld (1 rijksdaalder en 10 stuivers)

Huisarchief

Het is aan Jan-Willem Berns te danken dat het

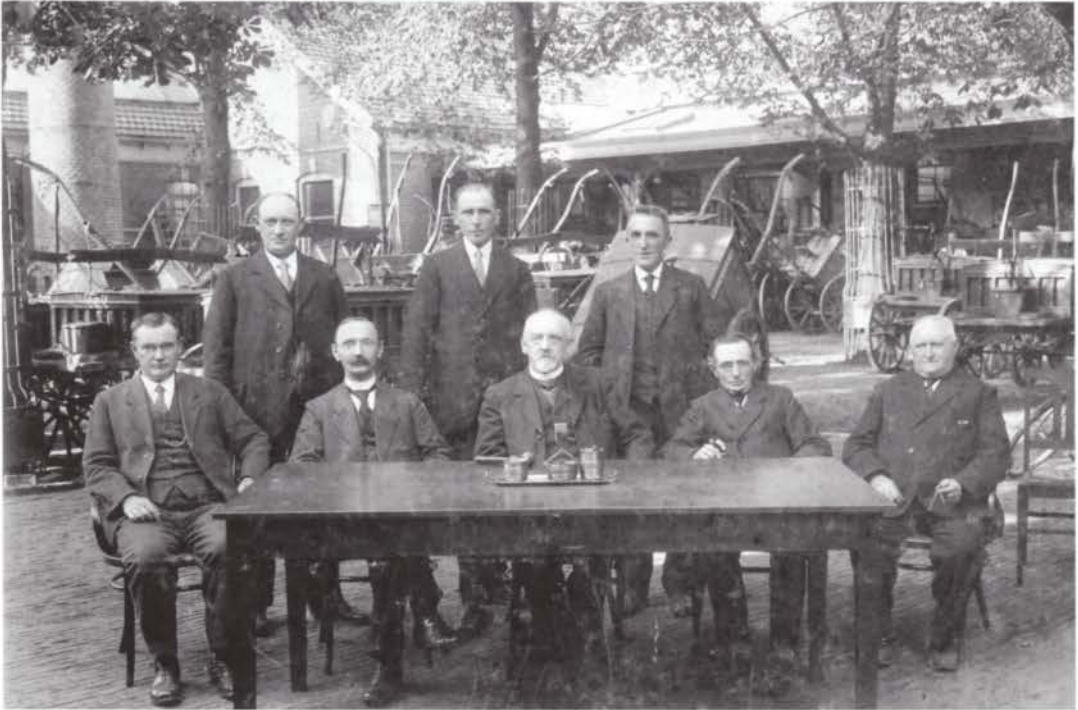
Eén van de tegels met een bijbelvoorstelling: uit het boek van Samuel (I, 31:4). "Doarum zea Saul teagen zienen woapendreager: 'Trek ow zweerd en maak mij dood, aans komt dee onbesneddenen en deurstekt mij en bespot mij.' Mer zienen woapendreager wol dat gils nich, want hee had 't slim benauwd. Doarum trök Saul zien eagen zweerd en leut zich doar in vallen. Too den woapendreager gewaar wörden dat Saul dood was, leut hee zich ok in zien zweerd vallen en stöarf geliek met um." (Biebel in de Twentse sproake)

kleine huisarchief van de Wigger – vijf actes – behouden is gebleven. Jammer genoeg is het origineel van de oudste acte zoek sedert de erven de boerderij aan de familie Van der Valk verkochten (in 2007). Berns herinnert zich dat hij het broze perkamenten document in de boerderij in een grote sigarendoos heeft gelegd om het voor verder verval te behoeden. Hij ging ervan uit dat de notaris die de nalatenschap van de laatste Wiggers op erf regelde, ervoor zou zorgen dat deze documenten bij de Oudheidkamer terecht kwamen. Navraag bij de Twentse Welle – waar de collectie van de Oudheidkamer wordt beheerd – en bij de Losserse notaris leverde geen resultaat op. We moeten het doen met een kopie van een acte uit 1724, die wel is behouden gebleven.

Na de oorlog kwam de Rabobank in Lonneker en waren de Lonneker boeren niet meer aangewezen op de Wigger. Maar dat vond Herman Wigger jr. niet erg; er waren reserves genoeg. In 1971 al – hij was 35 jaar – begon hij

volgens het bidprentje de boerderij 'af te bouwen'. Met zijn vrouw Lies Hengelman en zus Katrien was hij de laatste generatie Wigger op het erf. In 1984 stierf moeder Tonia, in 2004 Lies en in 2008 zichzelf. Een opvolger had Herman niet,

en zus Katrien evenmin; tijdens haar leven had zij alle vrijers resoluut de deur gewezen. Niet langer meer een Wigger op de Wigger; toch wel een trendbreuk na meer dan duizend jaar.

Het bestuur van de Lonneker Coöperatieve Melkinrichting en Zuivelfabriek, ca. 1920. Links staat Herman Wigger sr. (1879-1955), die 32 jaar in het bestuur zat. Naast hem staan J.E. Rosink uit Usselo en F. Harberink uit Glanerbrug, maar wie wie is, is onbekend. Aan de tafel, v.l.n.r.: F. Bos (Usselo), J.A.S. Krot (directeur van 1901 tot 1938), textielfabrikant B.W. ter Kuile van spinnerij Tubantia (voorzitter van 1906 tot 1926), H. Kromhof (Zuid-Esmarke) en J. Gerritsen (Lonneker). Op de achtergrond de karren van de melkventers.

ELEKTROBURO
H. VOS **B.V.**

Elektra en Data werken
Brandmeldinstallaties
Noodverlichting

24 uur Servicedienst

Tel. 053 - 435 30 96

VOS
INSTALLATEURS B.V.

Elektra, Airco,
Verwarming, Sanitair,
Loodgieterswerk en
Luchtbehandeling

Tel. 053 - 435 20 63

DE
LIJSTENMAKERIJ
GOVAARTS & HOMAN

Hengelosestraat 164
7521 AK Enschede
tel 053-4353678

www.govaarts.nl

Bijzondere lijsten en inlijstingen, ophangsystemen en kunstschildersmateriaal

Dams

Accounting & Advies

Boddenkampsingel 89
7514 AP ENSCHEDE

www.damsaccounting.nl

Tel: 053 - 434 62 19
Mail: info@damsaccounting.nl

VAN MEGGELEN KERSSENBERG
ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

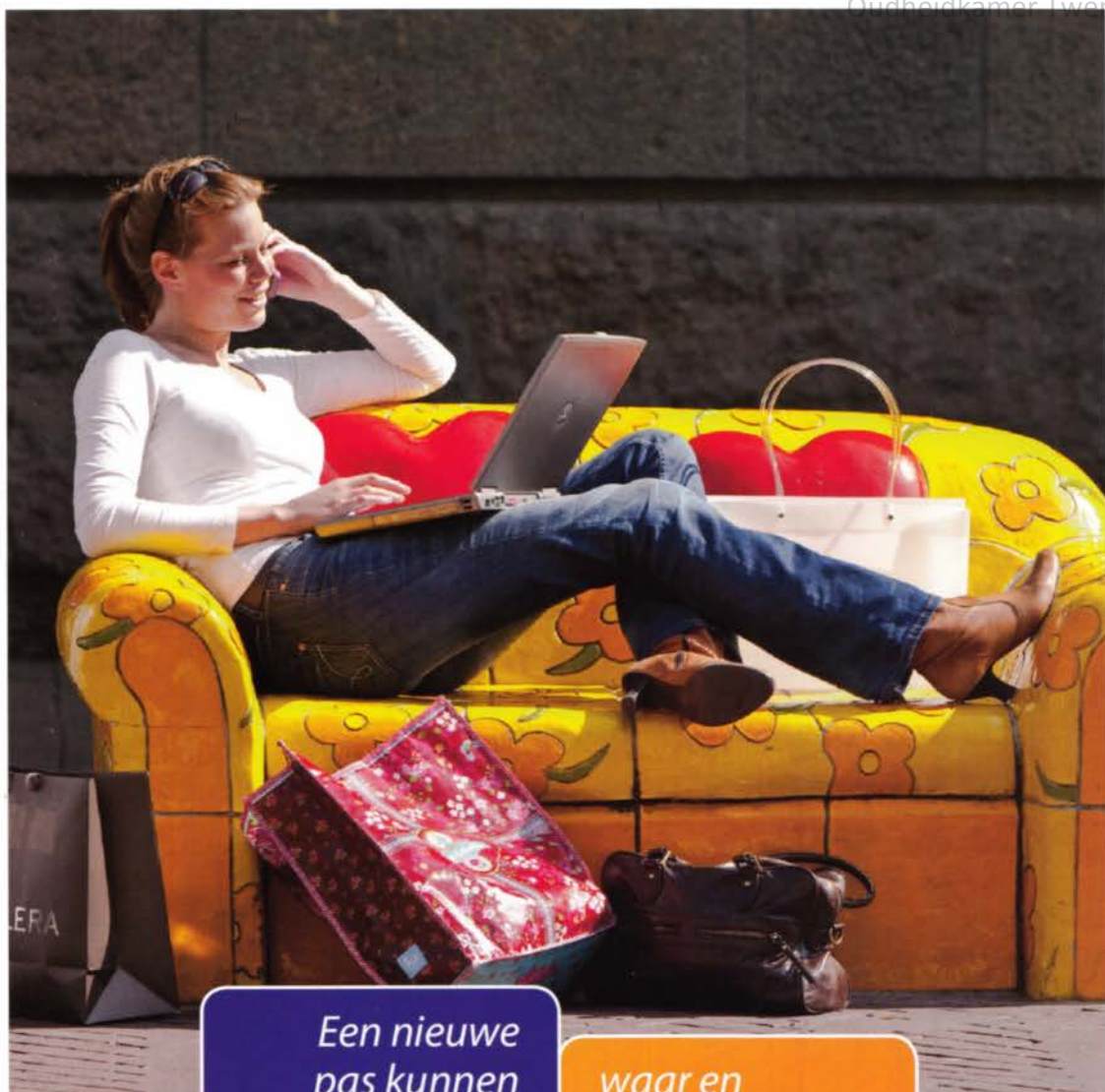

LaRoche

Steaks & Seafood

Hengelosestraat 200 te Enschede
Tel. 053 - 43 53 855

www.restaurantlaroche.nl

*Een nieuwe
pas kunnen
aanvragen*

*waar en
wanneer het
u uitkomt.*

Via internet en telefoon regelt u meer dan u denkt.

Welke vraag u ook heeft; via internet of telefoon regelt u gemakkelijk zelf de meeste bankzaken. Of dat nu gaat over het doorgeven van een verhuizing of bijvoorbeeld het terugboeken van een automatische incasso.

Ga naar rabobank.nl/klantenservice of bel met (053) 488 58 85

Samen sterker

Rabobank